

vynález z 9. storočia.⁴ Ďalší však tieto názory odmietli a oponovali, že služobnícke osídlenie musí byť prepojené s organizáciou Uhorského kráľovstva, a preto ho nemožno datovať skôr, než do 10. storočia. Téza o špecifickom slovanskom zriadení sa postupne ukazovala ako neudržateľné hlavne z toho dôvodu, že žiadne služobnícke osídlenie nie je známe z prameňov týkajúcich sa Polabských Slovanov alebo Kyjevskej Rusi.⁵

V dôsledku toho sa predovšetkým medzi českými a poľskými historikmi v 60. rokoch a začiatkom 70. rokov 20. storočia stalo populárnym vysvetľovať služobnícku organizáciu ako stredoeurópsku adaptáciu na v podstate pôvodnú karolovskú inštitúciu.⁶ Pre Karola Modzelewského predstavovala služobnícka organizácia existenciu skupín roľníkov či zotročených vojnových zajatcov, ktorí sa stali špecializovanou podriadenou pracovnou silou so špecifickými úlohami týkajúcimi sa udržiavania kniežacieho alebo kráľovského dvora v súvislosti s vojenskými záležitosťami a zabezpečovaním potravy. Názvy dedín, ktoré sa objavujú v listinách z 12. a predovšetkým z 13. storočia boli preto odvodené podľa konkrétnych úloh, ktoré títo ľudia vykonávali pre potreby panovníka.⁷ V Poľsku sa najväčší počet takýchto názvov vyskytoval na území Sandomierzska, čo bolo jedno z centier *sedes*

⁴ STANISLAV, Ján. Zo slovenského sociálneho miestopisu. In *Jazykovedný zborník*, 1951, roč. 5, s. 58-95; RATKOŠ, Peter. Veľkomoravské obdobie v slovenských dejinách. In *Historický časopis*, 1958, roč. 6, č. 1, s. 3-31. Ďalší posúvajú služobnícku organizáciu ešte ďalej, argumentujúc, že má predmoravský, ba dokonca avarský pôvod. Pozri: KRAJČOVIČ, Rudolf. Počiatky feudalizmu u nás vo svetle jazykových faktov. In *Historický časopis*, 1956, roč. 4, č. 2, s. 232-233; KRAJČOVIČ, Rudolf. Z historickej typológie služobných osadných názvov v Podunajsku. In RATKOŠ, Peter (ed.) *O počiatkoch slovenských dejín. Sborník materiálov*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 205-252.

⁵ KUČERA, Matúš. K problému včasnostredovekej služobníckej organizácie na Slovensku. In *Historický časopis*, 1964, roč. 12, č. 4, s. 552-571; KUČERA, Matúš. Anmerkungen zur Dienstorganisation in frühmittelalterlichen Ungarn. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica*, 1970, roč. 21. Bratislava : SPN, s. 113-127.

⁶ KRZEMIEŃSKA, Barbara – TŘEŠTÍK, Dušan. Služebná organizace v raně středověkých Čechách. In *Československý časopis Historický*, 1964, roč. 12, č. 5, s. 628; DĄBROWSKA, Elżbieta. Elementy słowiańskie w organizacji służebnej wczesnofeudalnych Węgiei. In KUCZYŃSKI, Stefan K. (ed.) *Cultus et cognitio : Studia z dziejów średniowiecznej kultury*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976, s. 107-114; MODZELEWSKI, Karol. *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*. Wrocław : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1987, s. 99-106. Pozri tiež: TŘEŠTÍK, Dušan – KRZEMIEŃSKA, Barbara. Zur Problematik der Dienstleute im frühmittelalterlichen Böhmen in der Frühzeit. In GRAUS, František – LUDAT, Herbert (eds.) *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*. Wiesbaden : Harrasowitz, 1967, s. 70-98, predovšetkým s. 91. „Man sieht also, dass die Dienstorganisation auf die Staatsbildungen beschränkt ist, die man als ‚mitteleuropäisch‘ bezeichnen konnte.“ Pre staršiu kritiku tejto myšlienky pozri: GRAUS, František. Böhmen im 9. bis 11. Jahrhundert (Von der „Stammesgesellschaft“ zum mittelalterlichen „Staat“). In *Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto Medioevo, vol. I*. Spoleto : Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, 1983, s. 195-196. Podľa našich poznatkov bol prvým stredoeurópskym vedcom, ktorý spájal služobnícku organizáciu s karolínskymi modelmi, László Erdélyi v práci Szent István-kori bencések hatása a föld-és kertművelésre meg az iparra. In SÉREDI, Jusztinián Gy. (ed.) *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I*. Budapest : A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1938, s. 479-491.

⁷ MODZELEWSKI, Karol. La division autarchique du travail à l'échelle d'un État : L'organisation „ministériale“ en Pologne médiévale. In *Annales. E. S. C.*, 1964, roč. 19, č. 6, s. 1125-1138, predovšetkým s. 1127. Pozri tiež: MODZELEWSKI, Karol. *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego : X. – XIII. wiek*. Wrocław : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1975, s. 6;

regni principales ranopiastovského politického usporiadania. Keďže tieto dediny boli lokalizované v oblasti nie viac než tridsať kilometrov od Sandomierzu, predpokladalo sa, že uspokojovali potreby administratívneho a vojenského osadenstva tohto hlavného provinciálneho hradu ranostredovekého Poľska.⁸ Ak sa domnievame, že *sedes regni principales* boli predovšetkým spotrebnými centrami, potom je možné služobnícke osady vnímať ako znak dramatickej reorganizácie vidieckych oblastí, ktoré sprevádzali rozkvet piastovského štátu.⁹ Služobnícka organizácia je všeobecne chápaná ako vedľajší produkt požiadavky despotickej formy politickej moci nad krajinou a pracovnou silou. Je dôležitou súčasťou plnenia potrieb na kráľovských majetkoch alebo v regionálnych centrách panovníckej moci. Dôvodom, prečo bol model „kráľovského príkazu“ natoľko akceptovaný poľskými medievistami, mohol byť i fakt, že ponúkal „lákový ostrý kontrast medzi ranostredovekou poľskou monarchiou a spoločnosťou voči ich západným náprotivkom.“¹⁰ Tvrdiť, že služobnícka organizácia bola exkluzívne stredoeurópskym fenoménom, znamená prízvukovať absolútnu moc ranostredovekých vládcov tohto regiónu nad ich poddanými. Napríklad aj anglický kráľ Henrich VIII. mohol zničiť kostol a niekoľko domov, aby na mieste niekdajšej dediny Cuddington v Surrey (grófstvo v juhovýchodnom Anglicku) postavil Nonsuch Palace.¹¹ Dávno pred ním však disponovali piastovskí panovníci neporovnateľne väčšou mocou presúvať celé skupiny ľudí, množstvá vojnových zajatcov, a dokonca mohli zakladať aj nové dediny okolo regionálnych centier moci. Aktuálny výskum týkajúci sa služobníckeho typu osídlenia v stredovekej strednej Európe vychádza z makroekonomického modelu centralizovaného štátu, ktorý je odvodený predovšetkým zo zaujatosti národných historiografických škôl v prospech nevyhnutnosti politickej organizácie a rozhodujúcej úlohy politických elít.¹² Toto je v podstate predarcheologický model, ktorý je v rámci strednej Európy stále prítomný napríklad v prácach Dušana Třeštíka, Jerzyho Strzelczyka či Gyulu Kristóa, hoci býva pomerne zriedkavý medzi samotnými archeológmi.¹³

SŁUPECKI, Leszek P. Osady służebne pod Sandomierzem i Zawichostem. In *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1992, roč. 40, č. 2, s. 153-166. Pre Sandomierz ako hlavné opevnené centrum provincie pozri: BUKO, Andrzej. Origins of towns in southern Poland : The example of medieval Sandomierz. In *Archaeologia Polona*, 1994, roč. 32, s. 171-184. Buko podporil Ślupeckého závery vo svojej práci: BUKO, Andrzej, Wczesnośredniowieczna aglomeracja sandomierska. Początki i podstawy rozwoju. In MOŹDZIOCH, Sławomir (ed.) *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*. Wrocław : Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 1999, s. 197-206.

⁹ MODZELEWSKI 1964, s. 1128.

¹⁰ GÓRECKI, Piotr. Viator to Ascriptitius : Rural Economy, Lordship and the Origins of Serfdom in Medieval Poland. In *Slavic Review*, 1983, roč. 45, č. 1, s. 27.

¹¹ BIDDLE, Martin. *Nonsuch Palace : The Material Culture of a Noble Restoration Household*. Oxford : Oxbow Books, 2005.

¹² K Poľsku pozri príslušné komentáre Przemysława Urbańczyka. Early State Formation in East Central Europe. In CURTA, Florin (ed.) *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*. Ann Arbor : The University of Michigan Press, 2005, s.139-142.

¹³ TŘEŠTÍK, Dušan. Bohemia's Iron Year. In URBAŇCZYK, Przemysław (ed.) *Europe Around the Year 1000*. Warszawa : Wydawnictwo DIG, 2001, s.427-450; STRZELCZYK, Jerzy. Bohemia and Poland : Two Examples of Successful Western Slavonic State-Formation. In REUTER, Timothy (ed.) *The New Cambridge Me-*

Treba však povedať, že zatiaľ čo vznik regionálnych mocenských centier mohol byť sprevádzaný opätovným alebo dodatočným osídlením vojenskou zložkou populácie, v skutočnosti neexistuje dôkaz zakladania služobníckych sídel na konkrétnych miestach prostredníctvom kráľovského príkazu.¹⁴ Okrem toho bez podrobného archeologického prieskumu regionálnych sídelných modelov nie je možné vymedziť relatívny vek každej služobníckej dediny, známej z písomných prameňov, a zároveň určiť aj vzťah tohto osídlenia k už skôr založeným sídlam. Podrobné štúdie o tzv. *Kietze* alebo *Kietzsiedlungen* vo východnom Nemecku, ktoré boli nemeckou historiografiou dlhodobo vnímané ako typicky slovanské, dokázali, že počet sídel tohto typu začal prudko narastať v polovici 12. storočia v období rozvoja organizácie brandenburského markgrófstva pod vládou Alberta I. Medved'a.¹⁵ Mnohé *Kietzsiedlungen* boli nepochybne založené ako nové, ale niektoré ďalšie nálezy keramických črepov možno datovať už pred polovicu 12. storočia, čo naznačuje, že tieto sídla vznikli predtým, ako Brandenbursko ovládla askánska dynastia. Prevažná väčšina dokladov o *Kietzsiedlungen* vo východnom Nemecku je v prvom rade archeologického charakteru, čo však neplatí pre služobnícke dediny stredovekého Poľska alebo Čiech, kde žiadna z lokalít zatiaľ nebola archeologicky preskúmaná.¹⁶ Od 60. rokov minulého storočia boli najdôležitejšou kategóriou dôkazov pre štúdium stredovekého služobníckeho osídlenia v Čechách, Uhorsku a Poľsku miestne názvy, pričom archeológia spravidla hrala iba menej významnú, ak vôbec nejakú rolu.¹⁷

---

dieval History, Vol. 3 : c. 900 – c. 1024. Cambridge : Cambridge University Press, 1999, s. 517-535; KRISTÓ, Gyula. *Histoire de la Hongrie médiévale, Tome 1 : Le temps des Arpads.* Rennes : Presses Universitaires de Rennes, 2000. KRISTÓ, Gyula. *Early Transylvania (895 – 1324).* Budapest : Lucidus Kiádo, 2003.

¹⁴ Ku vznikaníu regionálnych centier moci ako sprievodného javu presídľovania skupín populácie pozri BARFORD, Paul M. *The Early Slavs : Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe.* Ithaca, NY : Cornell University Press, 2001, s. 266; BARFORD, Paul M. *Silent Centuries : The Society and Economy of the Northwestern Slavs.* In CURTA, Florin (ed.) *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages.* Ann Arbor : The University of Michigan Press, 2005, s. 83. Pozri tiež: KURNATOWSKA, Zofia. Centrum a zaplecze. Model wielkopolski. In MOŹDZIOCH, Sławomir (ed.) *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej. Spodkania Bytomskie III.* Wrocław : Polska Akademia Nauk, 1999, s. 55.

¹⁵ LUDAT, Herbert. *Die ostdeutsche Kietze.* Bernburg : G. Kunze, 1936; FRITZE, Wolfgang H. Zur Frage der Kietzsiedlungen. In *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*, 1963, roč. 12, s. 286-290; PISKORSKI, Jan M. Brandenburskie Kietze (chyże) - instytucja pochodzenia słowiańskiego czy „produkt” władzy askańskiej? In *Przegląd Historyczny*, 1988, roč. 79, č. 2, s. 301-329.

¹⁶ KRÜGER, Bruno. *Die Kietzsiedlungen im nördlichen Mitteleuropa. Beiträge der Archäologie zu ihrer Altersbestimmung und Wesensdeutung.* Berlin : Akademie-Verlag, 1962. K bezvýznamnosti archeologických dôkazov na riešenie problému špecificky slovanského charakteru *Kietzsiedlungen* pozri: BRATHER, Sebastian. „Germanische“, „slawische“ und „deutsche“ Sachkultur des Mittelalters. Probleme ethnischer Interpretation. In *Ethnographisch-archäologische Zeitschrift*, 1996, roč. 37, s. 207-208. K nedostatku archeologických výskumov služobníckej organizácie v Poľsku pozri: BUKO, Andrzej. *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej.* Warszawa : Trio, 2005, s. 301, 303. V Čechách bola jediná vykopaná služobnícka dedina tá, ktorá prináležala k Sázavskému kláštoru benediktínov, pozri: SOMMER, Peter. Eine Dienstsiedlung des Benediktiner-Klosters in Sázava. In BRACHMANN, Hansjürgen – KLÁPŠTĚ, Ján (eds.) *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa.* Praha : AÚ ČR, 1996, s.142-147.

¹⁷ TŘEŠTÍK, Dušan – KRZEMIENSKA 1967, s. 74.

Zatiaľ čo ďalšie perspektívy archeologického výskumu v rámci služobníckej organizácie Čiech a Poľska nevyzerajú veľmi sľubne, výskum sídelného zázemia okolo mocenských centier na Morave, v západnom Maďarsku a Bulharsku z 9. storočia za posledných desať rokov zásadne pokročil. Vyše sto rokov trvajúce vykopávky v Pliske a jej okolí poskytli dostatočné dôkazy na načrtnutie štruktúry osídlenia „prvého stredovekého hlavného mesta Bulharska.“¹⁸ Na základe starších, ako aj najnovších vykopávok sídlisk v rámci alebo mimo tzv. Vonkajšieho mesta (najrozsiahlejší hlinený obranný val obkolesujúci územie paláca) Joachim Henning nedávno naznačil, že by bolo možné porovnávať zhľuky lokalít v rámci Vonkajšieho mesta (mnohé z nich možno datovať do 10. alebo začiatku 11. storočia) so služobníckym osídlením stredovekého Poľska a Čiech.¹⁹ Keďže iba zopár, ak vôbec nejaké, z týchto sídel existovali aj v predchádzajúcich dvoch storočiach, z tohto dôvodu je náhly prudký nárast nových lokalít interpretovaný ako zámerne mohutné usadzovanie relatívne veľkých skupín poddaného obyvateľstva. Všetky tieto sídla boli napojené na palácový komplex v Pliske a existovali iba s cieľom plnenia značných požiadaviek tamojšieho spotrebného centra.

V spomenutej koncepcii modelu „kráľovského nariadenia“, takom obľúbenom u českých a poľských akademikov v 60. a 70. rokoch minulého storočia, vnímal Henning okrem toho Plisku a jej okolité služobnícke dediny ako typický príklad východoeurópskeho makroekonomického modelu, ktorý je v ostrom kontraste s hospodárskymi a sociálnymi štruktúrami, ktoré možno v ranom stredoveku sledovať v západnej Európe: „*Politická moc v ranostredovekej východnej Európe mala len veľmi málo limitov: rezidencie panovníka bolo možné postaviť na rôznych miestach, zatiaľ čo celé komunity roľníkov a remeselníkov boli presúvané na dané miesta podľa potreby.*“²⁰ Predpokladom Henningovej interpretácie je, že Pliska bola predovšetkým spotrebným centrom. Rozhodnutie bulharských vládcov

¹⁸ Archeologická literatúra k Pliske je obrovská a geometricky rastie každým dňom. Pre Plisku ako prvé hlavné mesto Bulharska pozri: RASHEV, RASHO. Pliska: the first capital of Bulgaria. In POULTER, Andrew G. (ed.) *Ancient Bulgaria : Papers Presented to the International Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, University of Nottingham, 1981*. Nottingham : University of Nottingham, 1983, s. 255-267. Napriek rozsahu nálezov a komplikovanej stratigrafii doposiaľ neexistuje syntéza výsledkov vykopávok. Na rýchlu orientáciu však pozri: RASHEV, RASHO – DIMITROV, IANKO. *Pliska : 100 godini arkeologicheski razkopki*. Shumen : Izd-vo Svetlana, 1999. Nápadne tu však chýba kapitola o roľníckych sídlach v okolí Plisky. K výsledkom najaktuálnejších prieskumov terénu pozri: BALABANOV, TODOR. Novootkriti rannosrednovkovni selishta v okolnostite na Pliska. In *Problemi na probalgarskata istoriia i kultura*, 1989, roč. 1, s. 275-290.

¹⁹ HENNING, JOACHIM. Vom Herrschaftszentrum zur städtischen Großsiedlung mit agrarischer Komponente. Archäologische Nachweise der Landwirtschaft aus dem frühmittelalterlichen Pliska. In *Pliska-Preslav*, 2000, roč. 8, s. 78. Obyvatelia odkrytého osídlenia vo Vonkajšom meste z 10. a 11. storočia dodávali potraviny obyvateľom vidieckych panstiev, ktoré boli nájdené na severovýchode a východe Vnútorneho mesta. Takéto sídla teda museli byť „Dienstsiedlungen.“ Pozri tiež: HENNING, JOACHIM. Ways of Life in Eastern and Western Europe during the Early Middle Ages : Which Way Was „Normal“? In CURTA, FLORIN (ed.) *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*. Ann Arbor : The University of Michigan Press, 2005, s. 43.

²⁰ HENNING 2005, s. 47.

zriadiť mocenské centrum na tomto mieste vytvorilo zvýšený dopyt po zásobách potravín, pre ktorých zabezpečenie však neexistovala staršia sídelná infraštruktúra. Aby uspokojili svoje požiadavky, vytvorili spomenutí panovníci sídelné zázemie okolo svojho sídla *ex nihilo* presunom obyvateľstva z rôznych iných častí ríše.

Henning okrem toho kladie dôraz na to, že väčšina spomenutých sídel, ktoré bulharskí archeológovia datovali pred rok 900 alebo do obdobia okolo tohto roku, je v skutočnosti neskoršieho dáta.²¹ Ak by to bolo tak, musia byť potom datované až do obdobia po presune hlavného mesta ranostredovekého Bulharska z Plisky do Preslavu, k čomu došlo po prijatí kresťanstva a potlačení poslednej pohanskej vzbury bulharských *boilades* panovníkom Borisom.²² Keďže v tom čase vznikla väčšina služobníckych dedín, Pliska už skôr prestala byť obrovským spotrebným centrom, čo údajne spôsobilo populačný presun, ktorý umožnil zakladanie týchto dedín. Navyše využitie leteckých fotografií v poslednej dobe odhalilo, že množstvo lokalít považovaných za „rolnícke“ a zobrazené na Henningovej mape Vonkajšieho mesta v Pliske, obzvlášť tých severovýchodne a východne od Vnútorneho mesta, sa vyznačuje masívnymi kamennými budovami, ktoré by mohli naznačovať existenciu panského sídla.²³ Tieto miesta teda pravdepodobne nie sú služobníckymi dedinami takého typu, aký predpokladali českí a poľskí odborníci.

Treba však povedať, že niektoré z lokalít označených Henningom boli skutočne datované pred obdobie okolo roku 900, a preto mohli existovať v čase, keď sa prvé hlavné budovy objavili v rámci areálu paláca vo Vnútornom meste. Na mieste neskoršej Veľkej baziliky bolo objavené roľnícke osídlenie datované do 8. a 9. storočia (primárne na základe nálezov keramiky), no zatiaľ bolo vykopaných len zopár obydlí.²⁴ Podobne je iba zopár obydlí známych z roľníckej lokality v okolí tzv. budovy č. 31 v bezprostrednom susedstve Vnútorneho mesta smerom na západ.²⁵ Niekoľko obydlí bolo tiež lokalizovaných v blízkosti

²¹ HENNING 2005, s. 43, pozn. 12: odmietnutie chronológie osídlenia v Pärvomaiska cheshma rozvinuté Balabanovom. BALABANOV 1989, s. 281-282.

²² CURTA, Florin. *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500 – 1250*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006, s. 177-178, 218-220 (pre opis Preslavu).

²³ HENNING 2005, s. 56, obr. 1. 2; PETROVA, Pavlina. Kām vāprosa za istorikoarkheologicheskata topografia na Vāshniia grad na Pliska po dannii na aerometoda. In *Pliska-Preslav*, 1992, roč. 5, s. 69-70, špecificky s. 69, obr. 7 a s. 70, obr. 10.

²⁴ GEORGIEV, Pavel. Ranosrednovekovnoto selishte v raiona na Goliamata bazilika v Pliska. In *Pliska-Preslav*, 1981, roč. 2, s. 190-197; GEORGIEV, Pavel. Periodizatsiia i khronologiia na zhivota i stroitelstvoto v raiona na Goliamata Bazilika v Pliska. In HENNING, Joachim (ed.) *Zwischen Byzanz und Abendland : Pliska, der östliche Balkanraum und Europa im Spiegel der Frühmittelalterarchäologie*. Frankfurt am Main : Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1999, s. 57; VASILEV, Radoslav. Novi dannii za rannosrednovekovnoto selishte v raiona na Goliamoto bazilika v Pliska. In *Pliska-Preslav*, 1995, roč. 7, s. 27-33.

²⁵ MIKHAILOV, Stefan. Arkheologicheski materialii o Pliska. In *Izvestiia na Arkheologicheskiiia Institut*, 1955, roč. 20, s. 49-181; MIKHAILOV, Stefan. Razkopki v Pliska prez 1959-1961 g. In *Izvestiia na Arkheologicheskiiia Institut*, 1963, roč. 26, s. 5-46. Pozri tiež: MIKHAILOV, Stefan. – MILCHEV, Atanas. Razkopki v Pliska prez 1955 g. In *Izvestiia na Arkheologicheskiiia Institut*, 1959, roč. 22, s. 263-290.

juhozápadného okraja Vnútrného mesta, v Cekhe.²⁶ Napokon aj vykopávky v juhovýchodnej oblasti Vonkajšieho mesta, približne míľu vzdalenej od južného obranného valu Vnútrného mesta, preukázali existenciu relatívne rozsiahleho osídlenia datovaného do prelomu 8. a 9. storočia. Na tomto mieste bolo vykopaných približne 36 do zeme zapustených budov a šesť dielní. Niektoré z nich boli ohradené drevenou palisádou, čím vytvárali obdĺžnikovité pozemky interpretované ako „panské sídla.“²⁷ Je ale možné naozaj spoznať rozdelenie týchto raných sídel, ktoré by mohli byť interpretované ako náznak služobníckeho osídlenia?

Nedávny výskum modelu osídlenia okolo Plisky ukázal, že rozloženie jednotlivých lokalít záviselo od prístupu k vode, ktorá predstavovala v stepi podobnej mikroklimu Ludogoria (regiónu severovýchodného Bulharska, kde sa Pliska nachádza) zásadný problém.²⁸ Zoskupenie starších lokalít možno teda vysvetliť iba v súvislosti s blízkosťou potoku Asar Dere, ktorý bol jediným vodným zdrojom v oblasti. To by taktiež vysvetlilo, prečo sú najstaršími sídlami v blízkosti komplexu panovníckej rezidencie tie, ktoré sa nachádzajú na sútoku Kafar Dere a Deniz Dere, dvoch menších potokov, ktoré tvoria Asar Dere. Rozsiahle osídlenie v juhozápadnej časti Vonkajšieho mesta rástlo okolo sútoku potoka Asar Dere a jeho občasných prítokov. Iba keď bol v Pliske koncom 9. storočia alebo ešte pravdepodobnejšie v 10. storočí vybudovaný dômyselný systém prepravy vody na dlhšie vzdialenosti, vyrástli v severovýchodnej a východnej časti Vnútrného mesta panské sídla s kamennými budovami. Predtým bola oblasť úplne bez vody.²⁹ Najstaršie datovateľné osídlenie v Pliske teda možno v rámci všeobecných geografických podmienok, hoci nie nevyhnutne, vysvetliť ako dôsledok autoritatívneho konania vládcu.

Môže teda archeológia prispieť k poznaniu fungovania služobníckej organizácie? Súdiac podľa publikovaných dôkazov, nie je možné pochybovať o poľnohospodárskom charaktere sídel v rámci Vonkajšieho mesta Plisky. Pliska však vykazuje i známky remeselných aktivít. Na mieste obchodnej štvrte z 10. a 11. storočia, v blízkosti západných hradieb Vnútrného mesta, objavili bulharskí archeológovia niekoľko taviacich pecí, ktoré na základe

²⁶ VASILEV, Radoslav. Rannosrednovekovni selishta VIII-X.v. v raiona na Pliska. In KHRISTOV, Khristo et al. (eds.) *Vtori mezhdunaroden kongres po bălgaristika, Sofiia, 23 mai-3iuni 1986 g. Section 6 : Bălgariskite zemi v drevnostta Bălgariia prez srednovekovieto*. Sofia : BAN, 1987, s. 401.

²⁷ STANILOV, Stanislav – DIMITROV, Janko – JANKULOV, Dejan. Prouchvane na selishteto, iugoiztochno ot Vătreshniia grad na Pliska. In *Problemi na prabălgarskata istoriia i kultura*, 1991, roč. 2, s. 124-137; STANILOV, Stanislav – DIMITROV, Janko. Ranniat tip zhilishcha v selishteto iugoiztochno ot Vătreshniia grad na Pliska. In HENNING, Joachim (ed.) *Zwischen Byzanz und Abendland : Pliska, der östliche Balkanraum und Europa im Spiegel der Frühmittelalterarchäologie*. Frankfurt am Main : Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1999, s. 41-46. Podľa mincí bolo toto osídlenie datované do vlády Nikefora I. (802 – 811), no stratigrafický (a tým pádom aj chronologický) vzťah medzi domami a palisádami ostáva neznámy.

²⁸ GEORGIEV, Pavel. Selishtnata struktura na Aboba-Pliska. In *Arkheologiiia*, 2000, roč. 41, č. 3-4, s. 16-30.

²⁹ GEORGIEV, Pavel. Vodosnabdiavane i kanalizatsiia v dvorcoviia centăr na Pliska. In *Pliska-Preslav*, 1992, roč. 5, s. 77-104; VAKLINOV, Stancho – VAKLINOVA, Margarita. Goliamoto vodokhranilishte na Pliska (Razkopki na Stancho Vaklinov prez 1961 g.) In *Pliska-Preslav*, 1993, roč. 6, s. 5-21.

keramiky datovali do 9. a 10. storočia.³⁰ Dôležitým objavom z najnovších vykopávk v Pliske bolo zistenie, že v relatívne veľkej remeselnej oblasti na západ od areálu panovníckej rezidencie sa nenachádzali len kovospracujúce, ale dokonca i sklárske dielne vyrábajúce okná a nádoby.³¹ Niet pochýb, že dielne produkovali sklo pre potreby panovníckej rezidencie, čo bolo jediné možné spotrebné centrum v regióne pre takýto druh výrobkov. Joachimovi Henningovi sa zdá, že remeselná výroba v 8. a 9. storočí v Pliske poukazuje na „špecifické okolnosti, ktoré na východe viedli k vytvoreniu rozsiahlych, no v dlhodobom horizonte nestálych remeselných centier, ktoré boli závislé od miest, kde mali panovníci zriadené svoje rezidencie, keďže slúžili výlučne iba ich potrebám.“³² Pliska podľa mnohých indícií nebola podobná žiadnemu známemu panskému sídlu vo vtedajšej západnej Európe, pretože remeselné centrum nevzniklo pri rezidencii panovníka ako výsledok „prirodzeného rastu“ využitím lokálnych, už existujúcich zdrojov, ale naopak *ex nihilo*, aby slúžilo výlučne potrebám východoeurópskych vládcov. Bola teda Pliska skutočne odlišná od viac-menej súdobých centier moci v západnej a strednej Európe?

V Karlburgu na rieke Mohan objavili nedávno nemeckí archeológovia karolovsky kráľovský dvorec (*villa*) so zoskupením polozapustených budov v rozmedzí asi kilometra od centrálnych panských budov smerom dole po prúde rieky. Mnohé z týchto budov boli v skutočnosti dielňami určenými na spracovanie kovov.³³ Vykopávky Petra Donata v Gebesee neďaleko Erfurtu odkryli severné *suburbium* otovského kráľovského dvorca, ktorého súčasťou bolo veľkolepé remeselné zázemie s asi 250 zapustenými budovami. Žiadna z týchto budov nebola vhodná na bývanie, všetky boli využívané ako dielne na výrobu látok.³⁴ Podľa súčasnej interpretácie tohto remeselného centra v Gebesee prichádzali remeselníci (či remeselníčky) zo susedných dedín, aby si splnili svoju lénnu službu viažucu sa na spomenutý kráľovský dvorec prácou v týchto dielňach. Takáto interpretácia archeologických dôkazov je v súlade s poznatkami, ktoré o organizácii prác a remeselnej výrobe na

³⁰ DONCHEVA-PETKOVA, Liudmila. Peshti za dobivane na zheliazo kraj zapadnata krepstna stena na Pliska. In *Pliska-Preslav*, 1995, roč. 7, s. 40. Pozri tiež: DONCHEVA-PETKOVA, Liudmila. Za metalodobiva i metaloobrabotvaneto v Pliska. In *Arkeologija*, 1980, roč. 22, č. 4, s. 27-36.

³¹ DONCHEVA-PETKOVA, Liudmila – ZLATINOVA, Zheleva. Stäklarska rabotilnica kraj zapadnata krepstna stena v Pliska. In *Arkeologija*, 1978, roč. 20, č. 4, s. 37-48; WEDEPOHL, Karl-Hans. Die Glasherstellung im 8./9. Jahrhundert am Asar-dere in Pliska im Vergleich mit karolingischem Glas des Frankenreiches. In HENNING, Joachim (ed.) *Zwischen Byzanz und Abendland : Pliska, der östliche Balkanraum und Europa im Spiegel der Frühmittelalterarchäologie*. Frankfurt am Main : Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1999, s. 93-94.

³² HENNING 2005, s. 44.

³³ ETTEL, Peter. Karlburg, ein frühmittelalterlicher Zentralort und Handelsplatz am Main, Süddeutschland. In (ed.) *Schutz des Kulturerbes unter Wasser. Veränderungen europäischer Lebenskultur durch Fluss- und Seehandel. Beiträge zum internationalen Kongress für Unterwasserarchäologie (IKUWA 99)*, 18. – 21. Februar 1999 in Sassnitz auf Rügen. Lübstorf : Archäologisches Landesmuseum Mecklenburg-Vorpommern, 2000, s. 213-220.

³⁴ DONAT, Peter. *Gebesee, Klosterhof und königliche Reisestation des 10. – 12. Jahrhunderts*. Stuttgart : Konrad Theiss Verlag, 1999.

karolovských majetkoch poskytujú písomné pramene.³⁵ Napriek nedostatku porovnávacieho materiálu z písomných prameňov neexistuje dôvod interpretovať podobnú situáciu v Pliske odlišne. Tí, ktorí pracovali v dielňach na západ od areálu panovníkovej rezidencie, mohli prísť zo susedných dedín, napríklad z tých v juhovýchodnej časti Vonkajšieho mesta. Mali by sme preto takéto lokality posudzovať ako služobnícke osady?

Význam remeselnej štvrte v Pliske možno vyzdvihnúť aj pri porovnaní s odlišným typom lokality. Develier-Courtételle v severnom Švajčiarsku bolo centrom tavenia železa a kováčstva. Vykopávky odkryli po predchádzajúcej výrobe viac ako štyri tony trosky a kováčskej okuje, rozptýlené na viac než šiestich pozemkoch pod budovami.³⁶ Okrem toho tu bolo nájdených aj niekoľko budov a konštrukcií, ktoré zrejme súviseli s uskladňovaním úrody a ustajňovaním hospodárskych zvierat. Develier-Courtételle sa preto javí ako sídelný areál špecializovaných spracovateľov kovov, kde miestni obyvatelia vyrábali železné predmety, ktoré buď vymieňali za poľnohospodárske produkty a hospodárske zvieratá, alebo boli ich životné potreby zabezpečované pomocou ústrednej moci.³⁷ Nič nenasvedčuje tomu, že by remeselná štvrť v Pliske zahŕňala aj nejaké obydlia. Je však samozrejme celkom možné, že prinajmenšom obyvatelia z okolia Vonkajšieho mesta mohli poskytnúť svoje zručnosti pri spracovaní kovov a skla v týchto dielňach. V takom prípade ich výrobky neboli potom určené na lokálnu výmenu za poľnohospodárske produkty. V remeselnej štvrti sa nenachádzajú žiadne priestory na uskladňovanie. Podľa doteraz známych raných sídel Vonkajšieho mesta napríklad iba v rozsiahlom osídlení v juhovýchodnej časti boli objavené pozostatky kolových jám, ktoré môžu byť považované za doklady existencie obilných sýpok. Všetky tieto nálezy sa nachádzali za susediacimi domami, no v žiadnej časti osídlenia nemožno identifikovať ich významnejšie zoskupenie.³⁸ Rozmiestnenie obilných sýpok vo vnútornej časti lokality výrazne poukazuje na ich používanie na skladovanie vlastných zásob obyvateľov. Nič teda nenaznačuje, že by ekonomika tejto časti osídlenia bola organizovaná tak, aby výlučne pokrývala potreby elít sídliačich v areáli panovníkovej rezidencie. Súdiac podľa dostupného materiálu, dedina

³⁵ VERHULST, Adriaan. *The Carolingian Economy*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002, s. 73-76 (textílie) a 76-79 (spracovanie kovov); STEUER, Helko. The Beginnings of Urban Economies among the Saxons. In GREEN, Dennis H. (ed.) *The Continental Saxons from the Migration Period to the Tenth Century: An Ethnographic Perspective*. Woodbridge : Boydell Press, 2003, s. 175.

³⁶ FEDERICI-SCHENARDI, Maruska – FELLNER, Robert. L'habitat rural du Haut Moyen Age de Develier-Courtételle (Jura, Suisse). In BOE, Guy de – VERHAEGHE, Frans (eds.) *Rural Settlements in Medieval Europe : Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference-Volume 6*. Zellik : Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, 1997, s. 125.

³⁷ LOVELUCK 2005, s. 236.

³⁸ STANILOV, Stanislav – DIMITROV, Janko 1999, s. 42. Toto predstavuje ostrý kontrast k sídlam z konca 10. a začiatku 11. storočia odkrytým v blízkosti severnej brány Vnútorného mesta. Našlo sa tu 22 domov a päť obilných jám, pričom všetky tieto objekty boli zoskupené v určitej vzdialenosti od domu číslo 19. Poznri: BALABANOV, Todor. Zhilishcha pokrai severnata i iztochnata krepostna stena v Pliska. In *Pliska-Preslav*, 1992, roč. 5, s. 156.

v juhovýchodnej časti Vonkajšieho mesta nebola odlišná od iných dedín v severnom či severovýchodnom Bulharsku z toho istého či skoršieho obdobia, ktoré však nemali v susedstve žiadne „centrálne miesta.“³⁹

Situácii v Pliske možno najlepšie porozumieť pri porovnaní s lokalitou Pohansko pri Břec-lavi (Česká Republika), ktorá je v rámci strednej Európy najbližšie archeologickému príkladu osídlenia produkujúceho potraviny pre susedné spotrebné centrum.⁴⁰ Pohansko nebolo v 9. storočí len dôležitým „centrálnym miestom,“ ale taktiež sa radilo medzi najvýznamnejšie sídelné lokality na Morave. Českí archeológovia prepojili politické a administratívne funkcie lokality s reprezentatívnym sídelným komplexom, ktorý sa považuje buď za sídlo moravského vládcu, alebo niektorého z jeho zástupcov. Dlhodobé výkopávky odhalili masívne opevnenie, ako i niekoľko cintorínov s hrobmi vybavenými militármi, ktoré svedčia o prítomnosti relatívne veľkého počtu bojovníkov.⁴¹ Rozsah oblasti, obkolesenej ochranným valom, ako aj značná remeselná štvrť, ktorá bola objavená v rámci tejto oblasti, naznačujú prítomnosť relatívne veľkej populácie.⁴² Odhaduje sa, že okolo polovice 9. storočia musela mať lokalita približne 700 alebo vyše 1000 obyvateľov.

---

³⁹ Pozri napríklad: VĀZHAROVA, Zhivka. *Srednovkovnoto selishte s. Garvān, Silistrenski okrāg (VI. – XI. v.)*. Sofia : Izdatelstvo na Bālgarskata Akademiia na Naukite, 1986. Termín „centrálne miesto“ sa v tomto prípade používa v zmysle, aký stanovila teória centrálneho miesta odvodená z hospodárskej geografie pre priestorovú analýzu maloobchodnej distribúcie medzi jednotlivými centrami v rámci trhu. Model centrálneho miesta má niekoľko možností využitia v archeológii, no v súčasnosti boli pred ním uprednostnené sofistikovanejšie modely. Pre stručný opis pozri: CRUMLEY, Carole L. Three Locational Models : An Epistemological Assessment for Anthropology and archaeology. In *Advances in Archaeological Method and Theory*, 1979, roč. 2, s. 151-157. K stredo európskemu prostrediu pozri v tejto súvislosti: MOŹDZIOCH, Sławomir. Miejsca centralne Polski wczesnopiastowskiej. Organizacja przestrzeni we wczesnym średniowieczu jako źródło poznania systemu społeczno-gospodarczego. In MOŹDZIOCH, Sławomir (ed.) *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*. Wrocław : Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 1999, s. 21-51.

⁴⁰ KURNATOWSKA 1999, s. 55. Autorka používa Pohansko ako analógiu pre služobnícku organizáciu, ktorá obklopuje regionálne mocenské centrum ranopiastovského zriadenia v Poľsku.

⁴¹ K opevneniu pozri: DOSTÁL, Bořivoj. *Břec-lav-Pohansko IV. : Velkomoravský velmožský dvorec*. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1975. K pohrebiskám: KALOUSEK, František. *Břec-lav-Pohansko I. : Velkomoravské pohřebiště u kostela*. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1971; VIGNATIOVÁ, Jana. Břec-lav-Pohansko – jihozápadní předhradí (výzkum 1960 – 1962) : Kostrové hroby. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Řada archeologicko-klasická, 1977 – 1978, roč. 26/27, s.135-154. Pre interpretáciu lokality pozri: VIGNATIOVÁ, Jana. Zum Stadt der Erforschung des Burgwalls Břec-lav-Pohansko. In STAŇA, Čeněk – POLÁČEK, Lumír (eds.) *Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa : Mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung : Symposium Mikulčice, 5. – 9. September 1994*. Brno : Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Brno, 1996, s. 261-266; MACHÁČEK, Jiří. Raně středověké Pohansko u Břec-lavi : *Munitio, palatium, nebo emporium moravských panovníků?* In *Archeologické rozhledy*, 2005, roč. 57, č. 1, s.100-138.

⁴² DOSTÁL, Bořivoj. Ein handwerkliches Areal des 9. Jh. in Břec-lav-Pohansko (Mähren). In PAVUJ, Juraj (ed.) *Actes du XII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Vol 4*. Bratislava, 1. – 7. septembre 1991. Bratislava : VEDA, 1993, s. 220-225.

Nedávne archeobotanické výskumy dokázali, že hlavnou obilninou na Pohansku bola pšenica.⁴³ Bezprostredné okolie pevnosti však nie je vhodné na poľnohospodárstvo, keďže sa nachádza na záplavovej planine rieky Dyje, v blízkosti jej sútoku s Moravou. Navyše absencia akýchkoľvek skladovacích priestorov a relatívne nízky počet poľnohospodárskych nástrojov, ktoré boli nájdené vo vnútornom priestore medzi obrannými valmi, naznačujú, že potraviny sa do pevnosti dovážali z okolia. Na nasýtenie spomenutého počtu obyvateľov by musela mať spádová oblasť pre danú lokalitu rozlohu aspoň sto hektárov.⁴⁴ Archeologický výskum zázemia tejto oblasti sa ešte len začal, no kombinácia práce v teréne, analýz Geografických informačných systémov (GIS) a systematických vykopávkov už priniesla niekoľko pozoruhodných výsledkov.⁴⁵ V okolí Pohanska boli zatiaľ identifikované dve roľnícke sídla Poštorná a Líbivá; obe sa nachádzajú na území mesta Břeclav.⁴⁶ Na druhej spomínanej lokalite odhalili nedávne vykopávky Jiřího Macháčka viac než 90 náznakov osídlenia a 37 kolových jám.

Analýza keramiky naznačuje dve fázy obývania lokality, s najneskoršou časovou zhodou s opevnením a reprezentatívnym sídelným komplexom v Pohansku. Najnápadnejšími prvkami vykopávkov v Líbivej bolo desať veľkých obilných jám zoskupených vo vnútri špeciálneho ohradeného pozemku na okraji sídla asi desať metrov od najbližšieho domu. Existencia dvoch typov obilných jám naznačuje dva možné spôsoby využívania: na individuálne potreby každej domácnosti alebo aj na uskladnenie obilia, ktoré bolo určené na zásobovanie Pohanska. Líbivú teda možno vnímať ako sebestačné sídlo roľníkov, ktorí taktiež produkovali jedlo pre neďaleké „centrálne miesto“.

Presný charakter vzťahov medzi obyvateľmi Líbivej a elitami na Pohansku ostáva neznámy. Analýza zooarcheologickej zbierky materiálu by mohla podporiť myšlienku, že obyvatelia Líbivej boli podriadení vládcovi sídliačemu v Pohansku. Napríklad aj v Karlburgu

⁴³ OPRAVIL, Emanuel. Archäobotanische Funde aus dem Burgwall Pohansko bei Břeclav. In POLÁČEK, Lumír (ed.) *Studien zum Burgwall von Mikulčice, Vol 4*. Brno : HŮ AV ČR, 2000, s. 165-169.

⁴⁴ DOSTÁL, Bořivoj. Vývoj obydí, sídlišť a sídlištní struktury jižní Moravy v době slovanské (6. – 10.století). In *Vývoj obydí, sídlišť a sídlištní struktury na jižní Moravě : XVI. Mikulovské sympozium 23. a 24. října 1986*. Praha : TEPS, 1987, s. 24.

⁴⁵ MACHÁČEK, Jiří – KUČERA, Michal. GIS and the Excavation of the Early Medieval Centre in Pohansko, Czech Republic. In Magistrat der Stadt Wien (ed.) *Enter the Past : The E-way into the Four Dimensions of Cultural Heritage : CAA 2003. Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology ; Proceedings of the 31st Conference, Vienna, Austria, April 2003*. Oxford : Archaeopress, 2004, s. 246-249. Pozri tiež: DRESLER, Petr – MACHÁČEK, Jiří. The hinterland of an Early Medieval centre at Pohansko near Břeclav. In POLÁČEK, Lumír (ed.) *Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice VI*. Brno : AŮ AV ČR, 2008. Sme vďační Jířimu Macháčkovi za dovolenie nahliadnuť do tohto príspevku pred jeho publikovaním.

⁴⁶ KAVÁNOVÁ, Blanka – VITULA, Petr. Břeclav-Poštorná, pohřebiště a sídliště střední doby hradištní. In NEKUDA, Vladimír (ed.) *Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka*. Brno : AŮ ČAV, 1990, s. 327-352; MACHÁČEK, Jiří. Zpráva o archeologickém výzkumu Břeclav-Líbivá 1995 – 1998. In MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (ed.) *Konference Pohansko 1999. 40 let od zahájení výzkumu slovanského hradiška Břeclav-Pohansko. Břeclav-Pohansko 3. – 4. VI. 1999*. Brno : Masarykova univerzita, 2001, s. 39-62.

